

Jak se (ne)mýlí průzkumy

Volební průzkumy jsem řešil deset let skoro každý měsíc. Když nepočítám pravidelné modely Medianu, šlo celkem o zhruba stovku předvolebních výzkumů k sedmi volbám na Slovensku a dvanácti v Česku — pro Českou televizi, RTVS, univerzity a párkrát i pro sázkaře, kteří díky nim vydělali peníze. A naučil jsem se jednu věc: neexistuje žádný zlatý grál metodiky, který by vyšel vždy nejlépe. Lze však mířit na dlouhodobou úspěšnost, aby váš model byl vždy v širší špičce nadprůměru. Je totiž řada postupů, kterými lze chybovost omezit. A je dobré je znát i jako čtenář či novinář. Budete pak umět rozeznat dobrý průzkum od špatného a vědět, co v jejich (ne)přesnosti hraje roli.

Velkým faktorem přesnosti je pochopitelně čas. V Česku si dva měsíce před volbami není jista volenou stranou či účastí většina pravděpodobných voličů. Měsíc před volbami polovina. V posledních dnech se o straně či účasti rozhoduje pořád okolo třiceti procent voličů. Volební modely nemohou jejich rozhodnutí předvídat. V prezidentských volbách v roce 2018 dopadly výzkumy, na nichž jsem pracoval, naprosto přesně. V roce 2013, kdy překvapil Karel Schwarzenberg, byly všechny mimo. Záleží na tom, zda se někomu nebo něčemu podaří na poslední chvíli nerozhodnuté občany vychýlit nějakým směrem, nebo zda se k volebnímu pátku dostagnujeme nudnými debatami. I volby v roce 2019 se v tomto lišily. Ty prezidentské na Slovensku měly obrovskou dynamiku v posilování Zuzany Čaputové a měsíc stará data jste mohli s klidem zahodit. Naopak u evropských voleb se jeden a půl měsíce staré výzkumy, které jsem dělal s Medianem, od konečných výsledků lišily v průmětu jen o 1,2 bodu na stranu.

Někteří výzkumníci tímto s vysvětlováním končí. Nálady se holt mění, volební model není predikce a nemá cenu ho srovnávat s výsledky voleb. A tedy ani moc bádát, co ho může zpřesnit. Podle některých volební výzkumy ani nezkoumají volební chování, ale abstraktnější vztah ke straně. Proč pak ale vůbec vznikají? Ne, s touto formou alibismu si nevystačíme. Ani s tím, že za všechny

chyby může čas.

Přesnost výzkumů ovlivňují čtyři zásadní faktory. A u všech záleží na detailech, které se tady pokusím popsát.

Prvním faktorem je metoda sběru. Do roku 2010 se bral za zlatý grál výzkumů osobní sběr. Tazatelé chodili po domácnostech či po ulicích a oslovovali lidi. Sněmovní volby však agenturám právě v roce 2010 výrazně nevyšly. Právce (ODS, TOP 09 a Věci veřejné) tehdy získala mnohem více hlasů, než očekávaly prakticky všechny průzkumy. A když výrazně podceníte celou jednu část politického spektra, není to náhoda. Analýza dat Medianu, kterou jsem to léto sepsal v malém studentském bytě své budoucí ženy v Ohiu a později vydal jako diplomku, ukázala, že výrazně přesnější než se ptát osobně je dotazování po telefonu.

Pointa je v tom, že telefonicky zastihnete jiné lidi — často aktivnější — než výzkumy na ulicích a v domácnostech. Osobní výzkumy proto často příliš „fandí“ stranám usedlých voličů — nejčastěji levici. Díky generování náhodných čísel také po telefonu oslovujete náhodné respondenty, zatímco v klasických osobních sběrech si je na základě zadání vybírají tazatelé. To bývají často starší a nepříliš bohatí lidé, kteří dokážou snadněji oslovit podobnou vrstvu společnosti. Náhodný telefonický výzkum dělaný na tisíci lidech zasáhne dvě až tři sta obcí. Do tolika míst tazatele poslat nezvládnete.

Už volby v roce 2013 tento předpoklad potvrdily. Česká televize v nich v krajských výzkumech vsadila na kombinaci telefonického a osobního sběru a v celostátním modelu jen na sběr telefonický. A vše vyšlo výrazně lépe než tradiční osobní sběry.

Nic však není tak jednoduché. U telefonického výzkumu velmi záleží na detailech — jako například jestli respondentům voláte o víkend. Když Median a Kantar před prvním kolem prezidentských voleb v roce 2018 dělaly pro Českou televizi telefonní výzkumy, vždy to zkraje vypadalo, že Zeman ztrácí. Pak přišel víkend a byl znovu na koni. Čím to? Ve všední dny totiž na mobilech snáz zastihnete lidi pracující v kancelářích a ve službách a hůře ty z manuálních profesí a fabrik. Abyste tyto lidi zastihli,

musíte volat později večer i přes víkendy.

Ve většině voleb v Česku i na Slovensku od roku 2013 se od konečných výsledků nejvíce odchylovaly online agentury jako SANEP a Phoenix. Památné jsou průzkumy, které dávaly Mirku Topolánkovi v prezidentském klání patnáct až dvacet procent, odchylka o jedenáct procentních bodů u slovenské strany SIET nebo výzkum, který nedával Zuzaně Čaputové ani dvacet procent, když ve všech dalších výzkumech měla okolo čtyřiceti. V krajských volbách v roce 2016 výzkumy Medianu a STEM/MARK pro Českou televizi určily správně dvanáct ze třinácti krajských vítězů, online agentury jen čtyři, respektive devět vítězů. Vyhrávat měla místo ANO sociální demokracie, ale nestalo se.

I tady se ďábel skrývá v detailu. Ne všechny online výzkumy jsou špatné. Problém je, když probíhají na panelu, kam se mohou respondenti hlásit sami a nikdo je pořádně nekontroluje. Velmi přesné výzkumy Medianu před evropskými volbami v roce 2019 a volbou Zuzany Čaputové také probíhaly z velké části online. Do panelů se však lidé rekrutují telefonicky či osobně a starší osoby, které často online nejsou, se ve výzkumu dotazují jinými způsoby.

Což nás přivádí k druhému faktoru. U průzkumů se často píše, že jsou „reprezentativní“. Myslí se tím, že vzorek dotázaných kopíruje strukturu populace. To však nestačí. Je nutno vědět, z jakých hledisek. Když vzorek odpovídá populaci jen barvou vlasů respondentů a tím, jestli mají rádi bílou, nebo tmavou čokoládu, moc přesný výsledek vám to nezaručí.

České výzkumy často deklarují reprezentativitu podle pohlaví, věku, vzdělání respondentů, kraje a velikosti obce, kde bydlí. Jenže třeba pohlaví souvisí s volebním chováním dost málo — možná ještě méně než ona obliba čokolády. Důležitější je, zda jste zaměstnanec, či živnostník. Proto je podstatné, aby vzorek kopíroval populaci i z hlediska pracovního statusu. Klíčovým faktorem je rovněž kombinace věku a vzdělání. Některé výzkumy totiž dosáhnou na devatenáct procent vysokoškoláků — tolik jich je v populaci —, ale jen proto, že se dotazují vzdělaných starších lidí, a naopak mezi mladšími převládají méně vzdělaní. To volební

výsledky výrazně vychýlí.

Data volebních výzkumů se často takzvaně váží. Když mám nějakých respondentů deset procent a podle složení populace jich má být pět procent, dostanou poloviční váhu. Naše zkušenosti od roku 2010 ukazují, že dovažování dat na zmíněné důležité faktory přesnost výzkumů takřka vždy zvyšuje. Jedním z receptů velmi přesného výzkumu před evropskými volbami v roce 2019 bylo i to, že jsme hlídali, aby zhruba polovina zaměstnanců ve vzorku měla příjem pod medián. Ve výzkumech jich je často o dost více — při dotazování snadněji zastihnete nižší střední třídu.

I toto dovažování a narovnávání však s sebou nese jeden problém. Snižujete si jím takzvanou efektivní velikost vzorku. Není totiž stejné mít vzorek pěti set mužů i žen, jako když máte poměr šest set na čtyři sta a převažujícím mužům dáte nižší váhu. Máte sice pořád tisíc respondentů a redukovali jste systematické vychýlení, což je fajn. Ale vaše odhady mají přesnost, jako byste vycházeli spíše z osmi set až devíti set respondentů. Roste ona pověstná *statistická chyba*. Právě proto náhodné telefonické výzkumy, které se více dovažují, hodně oscilují. Nemají dlouhodobé vychýlení. To, že v nich Piráti „lítají“ mezi třinácti až devatenácti procenty, je zkrátka náhoda. Přičítat to aktuálním kauzám je jako hledat dinosaury v konturách mraků.

Třetím faktorem je kontrola tazatelů. „Agentura to zas podvedla,“ dočtete se často v diskusích na internetu. Ale rizikem není podvod ze strany agentury, ostatně mně za deset let praxe něco podezřelého navrhovali jen dva marketéři dvou natolik marginálních stran, že to bylo až komické. Skutečné riziko je, že si agentura neuhlídá tazatele.

U slovenských voleb v roce 2016 jsme měli s kolegyní Leou Michalovou v Medianu těžkou hlavu. Strana SIET nám vycházela okolo osmi procent, zatímco ostatním s čestnou výjimkou agentury AKO okolo čtrnácti až sedmnácti procent. SIET se stylizovala jako hlavní pravicová alternativa Ficova SMERu a vedl ji Radoslav Procházka, který v prezidentských volbách nedávno dostal přes dvacet procent. Strana sice neměla v podstatě ničím unikátní

program a Procházka divně mlžil o tom, za jakých okolností by šel, či nešel se SMERem do vlády, a v rozhovorech působil divně. Ale vyšším procentům by se dalo věřit.

Přemýšleli jsme, čím to může být — zda nemáme někde chybu. Co když to na zkoušku spočítáme jen z telefonického či osobního sběru, které náš výzkum kombinoval? Co když budeme vycházet jen z první uvedené strany? Co když jinak zohledníme účast? Ale simulace žádné metodiky nedala SIETi více než devět procent. Proto jsme zveřejnili našich osm procent a vyslechli jsme si, že pracujeme pro SMER. Výzkumy se nelíbily ani křesťanským demokratům, protože v nich směřovali mimo Národní radu, do ní naopak mířili populisté Sme rodina.

Nakonec jsme však byli nejbliž. Procházková SIET vyhořela se ziskem okolo šesti procent. KDH vypadla ze Sněmovny a Sme rodina s přehledem postoupila. Při jedné kontrole nám nakonec došlo, čím to asi bylo. Median pořizoval z osobních výzkumů nahrávky a vyřazoval rozhovory, kde tazatel nějak podváděl, bylo ticho či bylo slyšet jen klikání počítače. Když začnete dělat podobné kontroly, zjistíte, že přinejmenším deset procent rozhovorů jsou podvody. V Česku takto kontroluje sběr většina dobrých agentur. Na Slovensku to však běžné nebylo. Když jsme zkontrolovali pochybné rozhovory, zjistili jsme, že SIET v nich měla okolo dvaceti pěti procent. Když podvádíte, snažíte se to dělat uvěřitelným způsobem. O SIETi se hodně mluvilo a byla zdánlivě silná. Když byl vymyšlený respondent vzdělanější člověk z města, dalo se čekat, že bude volit právě SIET, a tazatelé to tímto směrem fingovali.

Je tedy v pořádku, že výzkumné sdružení SIMAR či Česká televize kontrolu nahrávek požadují. Na kvalitě bohudík záleží. A doporučuji číst zprávy výzkumných agentur, kolik procent nahrávek kontrolují. Když to nepiší či je kontrola pod třicet procent, zbystřete.

Čtvrtým důležitým faktorem je, jak a zda se vůbec ptáte na preferované a zvažované strany. Agentury u nás dlouho spoléhaly na otevřenou otázku. Respondent v ní musí bez seznamu stran před sebou uvést, koho by volil. Okolo dvaceti procent lidí, kteří se

k volbám chystají, však řekne, že neví. Když volební model spočítáme bez nich, předpokládáme vlastně, že budou volit stejně jako ti, kteří „vědí“. Problém je, že to není příliš oprávněný předpoklad.

Odřezávání nerozhodnutých bylo jedním z důvodů fiaska modelů ve volbách v roce 2010, které velmi podcenily pravici (ODS, TOP 09 a Věci veřejné). Respondenti odpovídající „nevím“ totiž nebyli nepopsané listy. Často se rozhodovali právě mezi středopravými stranami. Když je odříznete, středoprávici podceníte. Lepší je tedy použít při průzkumu seznam zvažovaných stran.

To mě však už po roce 2010 přivedlo na další myšlenku. Jsou voliči, kteří na tazatelu nebo telefonistovu otázku odpoví názvem jedné strany, opravdu stoprocentními voliči této strany? V mnoha případech nikoli, protože jen zhruba polovina lidí si je výběrem strany jista. Váhají a řeknou vám název nejsilnější, nejprijatelnější či nejpravděpodobnější strany. Panelové výzkumy jako Czech Household Panel Survey navíc ukazují, že lidé volí stranu, kterou deklarovali měsíc před volbami, jen s přibližně šedesátiprocentní až sedmdesátiprocentní pravděpodobností.

Právě proto volební model Medianu zohledňuje, nad jakými dalšími stranami nerozhodnutí lidé váhají, čímž se výrazně zvýšila přesnost většiny modelů v různých typech voleb od roku 2013. Tato metoda redukuje podcenění menších stran, o nichž lidé sice uvažují, ale méně často je uvádějí na prvním místě, typicky třeba Starostů a nezávislých. Ale ani tady nečekejte zázraky — kupříkladu ANO v roce 2017 jsme podcenili mimo jiné i proto, že jejich voliči nebyli zcela přesvědčeni a zvažovali i volbu jiných stran. Kauza Lithium a televizní debata na Nově, kam se dostal jen Andrej Babiš s Lubomírem Zaorálkem, však pomohla hnutí ANO naplnit skoro celý svůj volební potenciál.

Pátým faktorem je práce s volební účastí. Do roku 2012 většina agentur v Česku zahrnovala do modelů všechny respondenty, kteří určitě či spíše avizují svou účast ve volbách. Ale to, že vám někdo řekne, že by k volbám určitě či spíše šel, ještě neznamená, že to bude pravda. Voleb se reálně účastní okolo devadesáti procent těch,

kteří jsou si tím měsíc před jejich konáním jisti, a okolo šedesáti procent těch, co říkají „spíše ano“. Ale jde k nim i část těch, co říká „spíše ne“. Třeba je přesvědčí debaty, jako se to podařilo Miloši Zemanovi před druhým kolem prezidentské volby v roce 2018.

Většina agentur tak dnes pracuje se složitějším modelem účasti. Analýza panelového výzkumu Czech Household Panel Survey však poukazuje na jeden háček. Člověk, který byl u minulých voleb a nyní avizuje „spíše účast“, se voleb zúčastní takřka vždycky. Ten, kdo minule nebyl a říká „spíše ano“, se voleb zúčastní jen v menšině případů. Ideální model tedy přihlíží k oběma věcem. Tak pracuje například model Medianu a, jak spočítal kolega Michal Kunc, volební predikce to zlepšuje.

Ze všech zmíněných faktorů má práce s účastí asi nejmenší vliv — posunuje výsledky stran o půl až jednaprocentní bod nahoru či dolů. Výjimkou jsou volby do Evropského parlamentu, kde je účast velmi nízká, a úspěch proto výrazně závisí na tom, jestli jste schopni správně odhadnout, kdo se voleb zúčastní. Evropské volby většinou dopadaly mnohem jinak než výzkumy. Chodí k nim totiž častěji vzdělanější a liberálnější voliči, což vede k posílení proevropských stran, a také naopak silní euroskeptici, což v minulosti pomohlo Svobodným. V roce 2019 jsem tedy pro Median vytvořil podrobnější model účasti. Vycházel z toho, jak zájem o evropské volby a témata, deklarovaná účast, účast v jiných volbách či vzdělání souvisí s tím, zda byl respondent volit i v předchozích volbách. A z těchto vztahů jsem pak odhadoval pravděpodobnost účasti v letošních volbách. Tyto údaje pomohly zlepšit volební model natolik, že měsíc a půl před volbami měl odchylku kolem 1,2 bodu na stranu a týden před volbami už jen 0,8 bodu.

A pak je tu nejzazší kout volebních výzkumů. Právě v něm se skrývá „zlatý grál“ přesnosti. Výzkumníci se z něj vracejí s různými pocity. Pro některé je tabu a nechtějí o něm mluvit, druzí sebevědomě věří, že vše pochopili. Řeč je o minulém volebním chování.

Volební preference totiž naprosto nejvíce souvisí s tím, jak

respondent volil v minulých volbách. Není však výjimkou, že dvanáct procent lidí v průzkumu tvrdí, že v roce 2017 volili ČSSD, ačkoli ta dostala necelých osm procent. To může vést k nadhodnocení strany v aktuálním odhadu preferencí. To je jednoduché, řeknete si. Ve vzorku by mělo být tolik voličů ČSSD z roku 2017, kolik jich bylo ve skutečnosti. Je to vlastně stejný ukazatel jako místo bydliště či vzdělání — a také nechci nadreprezentovat Pražany či vysokoškoláky. A pro redukci vychýlení můžete použít například zmiňované dovažování. Problém je, že své bydliště či věk respondent zná a většinou o něm nelže, ale jakou volil stranu, si už pamatovat nemusí. Nebo to nechce přiznat. A pokud není vychýlení dáno nepřesným výběrem, ale zapomněním, neměli byste do dat sahat.

Řešení existuje, ale není jednoduché. S kolegy jsme na datech z více voleb vygenerovali velké množství modelů a zjistili jsme následující — zohlednění minulého volebního chování takřka vždycky přesnosti pomáhá. Ale tři roky po volbách k němu musíte přihlížet méně než měsíc po nich, kdy si ještě lidé vše pamatují a nebojí se přiznat. A také zkoumat, zda váš výzkum exvoliche dané strany (například levice v osobním sběru a Piráty v online výzkumu) nadhodnocuje systematicky a ihned po volbách, nebo odchylka vznikla až časem. Třeba právě zapomněním.

Neexistuje metodika, která by vždy vyšla nejpřesněji. Všechny zmíněné postupy jen zpřesňují modely v daném čase. Jejich podstatou mnohdy je, že vlastně omezují neoprávněné předpoklady. Je silný předpoklad, že stranu A bude volit sto procent lidí, kteří ji zmiňují na prvním místě, ačkoli polovina si tím není jista. Je silný předpoklad, že voleb se zúčastní všichni, co říkají „spíše ano“, a nikdo říkající „spíše ne“. Modely, které vypadají složitější, ve skutečnosti více odpovídají naší intuici a zkušenosti. Nemohou však předvídat, jak se respondenti rozhodnou za měsíc a kdo bude lepší v předvolebních debatách.

Výzkumníci by měli přiznávat a zobrazovat míru nejistoty, s níž pracují. A nejde jen o onu *statistickou odchylku*, která je zanedbatelná ve srovnání se zmíněnou nejistotou voličů. Tu lze

zkoumat a znázornit například vyčíslením, kolik by strana dostala hlasů, pokud by ji volili všichni, kdo ji vážně zvažují (volební potenciál), a pokud by ji volili jen ti přesvědčení (volební jádro).

V době psaní této knížky mělo hnutí ANO volební jádro kolem 20 procent a potenciál okolo 33 procent. U ODS byl tento interval 8,5 procent až 18 procent a u Pirátů výrazně otevřenější. Kdyby je volili jen přesvědčení, dostali by pod 7 procent, a pokud by přilákali všechny zvažované, tak až kolem 20 procent. Vlastně jen tyto tři strany a komunisté měli jistotu, že by se dostali do Sněmovny. Ale i menší sněmovní strany měly dost velký potenciál, aby útočily na zisky blížící se spíše 7—10 procentům.

To je skutečná míra přesnosti výzkumů s výhledem na více než měsíc dopředu. Když ji budeme přiznávat, možná nebude mezi občany tolik zklamání z „nepřesných výzkumů“. A možná se voliči nebudou bát dát hlas straně, která má pravděpodobný zisk 4,5 procenta, ale potenciál až kolem 10 procent. I proto jsem v Medianu v roce 2012 zavedl vydávání jader a potenciálů. Přiznaná nepřesnost a nejasnost je rozhodně lepší než předstírání přesnosti. To má totiž docela krátké nohy.

Proč selhaly výzkumy u Trumpa a brexitu

Rok 2016 byl pro výzkumné agentury ve Spojených státech amerických a Velké Británii černý. Donald Trump se stal prezidentem, ačkoli mu průzkumníci a statistici agregující své výzkumy dávali maximálně pětadvacetiprocentní šanci. Britové rozhodli o vystoupení z Evropské unie, ačkoli podle výzkumů docela výrazně vedli zastánci setrvání. „Zase se ukázalo, že volební průzkumy nefungují,“ slyšíme od té doby často. Agentury prý nepřejí Trumpovi, brexitu, Okamurovi a stranám, které jdou proti liberálnímu establishmentu.

Detailnější pohled ukazuje, že výzkumy se očividně nijak nezhoršují. Velké volby od roku 2017 ve Francii, Nizozemsku, Španělsku i Německu dopadly přesně tak, jak průzkumy naznačovaly. Prezidentské volby v České republice „okopírovaly“ výsledky Medianu a Kantaru. Za poslední rok ukázaly přesný obrázek o realitě průzkumy před americkými *midterms*, před volbou Zuzany Čaputové na Slovensku, a dokonce i před, z tohoto pohledu velmi obtížnými, volbami v Izraeli, které skončily patem.

Také neplatí, že výzkumy nepřejí kandidátům stojícím proti establishmentu. V řádné i opakované volbě rakouského prezidenta výrazně nadhodnocovaly Norberta Hofera z populistických Svobodných. Národní fronta Marine Le Penové v regionálních volbách v roce 2015 oproti průzkumům klesla o dva procentní body. Španělští Podemos v parlamentních volbách v roce 2016 o pět. Některé seriózní výzkumy před sněmovním kláním v roce 2017 i tím evropským z roku 2019 očekávaly silnější zisk Okamurovy SPD. Německá AFD zase ve volbách v letech 2017 až 2019 dostávala zhruba tolik, kolik před volbami říkaly průzkumy.

O tom, že výzkumy systematicky selhávají a stojí na straně establishmentu, si asi vyprávíme i proto, že to zapadá do teze o „postpravdivé“ společnosti, která už ztratila i schopnost popsat a analyzovat samu sebe. Výzkumníci jsou navíc mnohými chápáni jako součást expertních elit, které zrazují a poučují běžný lid. Tudíž musí záměrně poškozovat populistické kandidáty. Realitě to

neodpovídá — ale příběhy jsou silnější než data a pomáhají realitu vytvářet. Důvěra ve výzkumy veřejného mínění v Česku za deset let výrazně klesla, ačkoli ty dnešní jsou mnohem přesnější než třeba v letech 2010 až 2012.

Tím by asi mohla obhajoba výzkumů skončit. Bohužel by to nebyla celá pravda. Výzkumy před brexitem a zejména Trumpovým zvolením selhaly i kvůli zásadním metodickým pochybením. A navíc ukázaly, že populární agregování (zprůměrování více výzkumů) není všelék. Pokud všechny výzkumy obsahují podobně chybné předpoklady, je to jako změřit jednu věc stokrát stejným křivým pravítkem. Vyšší přesnost to nepřinese, jen si vytvoříte její iluzi.

Hillary Clintonová měla v celostátních amerických průzkumech náskok průměrně 3,5 procent a na počet hlasů vyhrála o 2,2 procent. To není nijak nadstandardní odchylka. Problematicky však vyšly volební modely ve státech takzvaného „rezavého pásu“, v nichž Trump nakonec získal klíčové volitele. Průzkumy ve Wisconsinu Trumpa podcenily o sedm procent, v Michiganu a v Pensylvánii o tři až čtyři procenta. Mohly přitom být výrazně přesnější, kdyby se vyvarovaly minimálně tří problematických postupů.

První vyplývá ze snahy ušetřit. Telefonické dotazování má ve Spojených státech malou návratnost. Jen dvě až deset procent oslovených agenturám odpoví. Ty tak často za jeden až dva dny pro vytvoření tisícového vzorku obvolají desítky tisíc čísel. Občas i s využitím takzvaného robotického volání, kde vám nahraný hlas říká, jak máte odpovědi zadávat přes číselník, podobně jako v tak oblíbených rozcestnících help linek operátorů a velkých firem.

Aby to šlo rychleji a agentury ušetřily, lidí, kteří řeknou, že nejspíš volit nepůjdou, se už dál neptají. Neznáme tak u nich často vzdělání ani etnicitu. Výsledkem je vzorek takzvaných pravděpodobných voličů. Potíž je, že třeba v některých výzkumech v Pensylvánii v něm mělo padesát procent osob vysokoškolské vzdělání — a v populaci jen dvacet sedm procent.

Musíme si uvědomit, že respondenti mohli ze vzorku vypadnout

kvůli dvěma věcem. U přibližně devadesáti procent to bylo vinou neochoty odpovídat či nezastižení — a u výrazně menší části zbytku z důvodu neochoty volit. Rozdíl ve vzdělání tedy nemusí být dán jen tím, že vzdělanější lidé chodí volit, ale hlavně tím, že byli ochotnější odpovídat. Proč by také ne — když právě méně vzdělaní a chudší voliči často považují výzkumy za podvod?

Problém s vychýlenou návratností se dá řešit, když se podobně jako v Česku dotazujete voličů i nevoličů. Víte, že vychýlení je dáno pouze neochotou odpovídat, a ve vzorku máte mít dvacet sedm procent vysokoškoláků, tak jako v celé Pensylvánii. Americké komerční výzkumy dotazující se jen voličů se o tento pevný bod pod nohama připravují. Často ho nahrazují předpokladem, jak bude vypadat populace voličů. Řídí se třeba tím, kdo volil minule, a upravují vzorek, aby odpovídal této struktuře. Jenže když se voleb účastní neřízená střela typu Trumpa, oslovující pasivní vrstvy, a nečekaně se zvýší účast bílých Američanů bez vysokoškolského titulu, máte problém. Výzkum postavený na chybných předpokladech se nutně vychýlí. A přesně to se ve zmíněných státech stalo.

Druhým problémem amerických průzkumů je práce s nerozhodnutými voliči. Ve Wisconsinu, Michiganu a Pensylvánii si až sedm procent voličů nedokázalo vybrat mezi Trumpem a Clintonovou. Agentury je ze vzorku odstraňovaly, čímž vlastně předpokládaly, že se jejich hlasy rozdělí stejně jako u voličů rozhodnutých, tedy že jich mírná většina nakonec ukáže na Clintonovou. To však neplatilo, protože podle *exit polls* si lidé, kteří se rozhodovali v posledním týdnu před volbami, vybrali ze sedmdesáti procent Trumpa.

V podstatě je to stejná chyba, kterou dělaly do roku 2010 výzkumy v Česku. Nerozhodnutí nebývají nepopsané listy a lze u nich zjistit, ke kterému kandidátovi mají blíž. Můžete se zeptat, jaká je pravděpodobnost, že budou volit toho či onoho. Zkušenosti v Česku i Spojených státech ukazují, že pravděpodobnostní přístup k preferencím nerozhodnutých respondentů výsledky zpřesňuje.

Zažil jsem to ostatně na vlastní kůži před volbami ve Spojených

státech. Když jsem necelý měsíc před volbami přijel do Zanesville v Ohiu, část republikánsky naladěných příbuzných mi říkala: „Letos zřejmě volit nepůjdu, Hillary nikdy, a navíc oba kandidáti jsou špatní.“ Pak se ale něco změnilo. FBI znovu otevřela vyšetřování e-mailů Clintonové, Trumpovi se povedlo pár mítinků a online síť zelektrizovala snaha svrhnout establishment. Z pasivních voličů se stali voliči mobilizovaní a projevilo se to, že ona nula pro Hillary a padesát procent pro Trumpa u mých příbuzných zkrátka nebyly stejné výchozí podmínky.

Třetím systémovým nedostatkem amerických výzkumů je práce s volební účastí. Často dělaly velmi ostrý řez — například pracují jen s těmi respondenty, kteří na desetibodové škále pravděpodobnost své účasti ohodnotí známkami osm až deset. I část nejistých voličů se však zúčastní a preference těchto lidí mohou být specifické. Ukázalo se to na Floridě — v dalším z klíčových států Trumpovy volební skládačky. Voleb se zde zúčastnil rekordní počet občanů. K urnám zřejmě přišlo i dost lidí, kteří účast jen neurčitě zvažovali. To pomohlo smazat náskok Clintonové mezi rozhodnutými a lidmi, kteří hlasovali v předtermínu. Pokud by se výzkumníci dotazovali na preference i těch, kteří účast jen nevyučovali, a s nižší vahou to zařadili do svých modelů, nejspíš by výsledek dokázali předvídat lépe.

Až za těmito docela lehce řešitelnými problémy podle mne následují často připomínání *shy voters*. Tedy fakt, že někteří lidé nechtějí přiznat volbu kontroverzního kandidáta. V minulosti to platilo pro KSČM v Česku, ale ty doby jsou přinejmenším deset let pryč. Ani za Okamuru se lidé nijak nestydí, natož za Zemana. U Trumpa podle většiny analýz *shy voters* také problémem nebyli.

Stydliví voliči však mohli být jedním z důvodů podcenění podpory brexitu. Ve výzkumech před britským referendem se totiž ukazovala zajímavá věc — vyšší podporu brexitu správně očekávaly výzkumy, které byly alespoň zčásti prováděny online. Tato metodika má svá úskalí, ale lidé se v ní nebojí přiznat barvu. V roce 2016 jsme na Slovensku dělali ve volební dny výzkum zároveň online i telefonicky, a zatímco v telefonu se Marian Kotleba držel

okolo pěti procent, v online výzkumu se blížil dvojnásobku. Jiné výzkumy Kotlebovu ĽSNS podcenily, protože přiznat se k volbě fašisty je trochu jiná liga než u Trumpa.

Zajímavým zjištěním posledních amerických prezidentských voleb je, že tamní výzkumy jsou ve všech těchto ohledech výrazně méně kvalitní než ty české. Jen málo agentur řeší detailně věci popsané výše, nebo dokonce vážení na minulou účast a pravděpodobnostní přístupy. Výjimkou byl například výzkum univerzity v Jižní Karolině pro *Los Angeles Times*,¹ který oproti mainstreamu očekával vyšší sílu Trumpa (ačkoli ji přehnal). Další výzkumy — například od výzkumníků Siena College a *The New York Times*² — se s propracovaností a otevřeností metodiky „pochlapily“ alespoň před volbami do Kongresu a Senátu v roce 2018. A lepší práce s účastí a reprezentativitou vedla rovněž k přesnějším výsledkům.

Trumpovo vítězství odhalilo i jinou racionální mytologii — a to míru přesnosti, kterou přináší agregování výzkumů. Všechny výzkumy dáte dohromady, sestavíte volební mapy a podle pravděpodobností výhry v jednotlivých státech vám vyjde, že šance Hillary Clintonové na prezidentství jsou... no, různí statistici je odhadovali na sedmdesát až devadesát devět procent. Princetonský matematik Sam Wang dokonce tvrdil, že sní brouka, když demokratka nevyhraje. Více zdravé skepse si uchoval Nate Silver, který se správně domníval, že pokud ve výzkumech existují podobné metodické předpoklady a chyby, tak je zprůměrováním moc nezlepšíte. Zvláště když se voliči všech států USA kvůli kampani posunou stejným směrem.

Vlastně je to zajímavé poučení do našeho konzumního automatizovaného světa. Někdy je zkrátka lepší vycházet ze dvou až tří výzkumů, o nichž víte, že jsou dobré, a rozumíte jejich možným odchylkám. A hlavně nepodceňovat nejistotu — takřka nic v politice a společnosti není na devadesát devět procent.

¹ USC Dornsife Center for Economic and Social Research: „LA Times Presidential Election

„Daybreak“ Poll“. *Understanding America Study*, 2016. Dostupné z <https://cesrusc.org/election/>

² „Polling in Real time: The 2018 Midterm Elections“. *The New York Times*, 2018. Dostupné z <https://www.nytimes.com/interactive/2018/upshot/elections-polls.html>

Sny o záchraně demokracie volebním systémem

Trvá to většinou dny či týdny. Po každých tuzemských volbách se znovu začíná mluvit o potřebě většinového volebního systému. Zpravidla o něm hovoří ti, kdo volby vyhráli — kdysi pravice, nyní hnutí ANO. Zajistí to prý vyšší stabilitu vládnutí a prosazení věcí, jejichž naplnění by si vítězové tuze přáli, ale brání jim v tom ten prokletý poměrný systém. Andrej Babiš by pak skutečně mohl vládnout efektivně a rychle, jak slíbil. Pravice říkávala, že by ubylo korupce, protože ta je důsledkem nutnosti obchodovat kompromisy ve fragmentované Sněmovně.

Skutečně by většinový systém české demokracii pomohl? Anebo záchrana spočívá v alternativních typech volby, jako je projekt Karla Janečka Demokracie 2.1, kdy dáváte dva pozitivní a jeden negativní hlas, což by mělo směřovat k volbě konsenzuálních kandidátů? Empirie myslím ukazuje, že volební systémy mají menší moc, než jim jejich zastánci i odpůrci přisuzují — a přinášejí specifické problémy.

Argumenty pro většinový systém znějí jednoduše: V ideální podobě přiděluje mandáty z volebního okrsku jen vítězná strana, do parlamentu a zastupitelstev se tak nedostávají strany menší. Vlády vznikají snadněji a často je tvoří jedna strana či koalice dvou stran, což vede k vyšší stabilitě a zřetelnější politické zodpovědnosti. Eliminování malých subjektů snižuje „vydírací potenciál“, který může vést ke korupčním nabídkám a výměnným obchodům. Různorodost politiky se v dlouhodobém měřítku nemění — velké strany musí pohltnout menší názorové proudy, aby neztratily jisté typy voličů. To vede k jejich zkvalitňování a zabraňuje jejich radikalizaci.

Čeští zastánci většinového systému často argumentují deduktivně anebo používají vybrané příklady ze zahraničí. Mluví o tom, co „logicky“ z většinového systému plyne, a dokládají to na Spojených státech a Velké Británii. Už se však tolik nehovoří o tom,

že kvalita demokracie a politická korupce v Ázerbájdžánu, Bangladéši nebo Ghaně, kde také funguje většinový systém, jsou poněkud horší.

Vztah mezi volebním systémem a korupcí zkoumá řada mezinárodních srovnávacích studií. Lepší z nich spoléhají na více způsobů měření korupce a v analýze, nakolik její míra souvisí s volebním systémem, odstiňují vliv silněji působících politických, ekonomických a sociálních faktorů. Jednu z komplexnějších analýz týkající se stovky zemí světa provedly politoložky Jana Kunicová a Susan Rose-Ackermannová.³ A výsledek? Volební systém s mírou korupce souvisí. Ale nejde primárně o to, zda je většinový, či poměrný, ale závisí obecně na míře otevřenosti a individuální zodpovědnosti, kterou vnáší do politiky. Poměrné volební systémy využívající přísně vázané listiny, v nichž volič hlasuje pro stranu, ale neovlivní, kteří kandidáti při úspěchu zasednou v zastupitelstvu, jsou zkorumpované nejvíce. Špatně na tom jsou také často nepřehledné systémy, které míchají většinové a poměrné prvky. Čistě většinové systémy a otevřené poměrné systémy, v nichž může volič preferencí kandidátů a jinými způsoby zohledňovat jejich důvěryhodnost a ovlivňovat šanci na zisk zastupitelského křesla, jsou zkorumpované méně. Mezi sebou se přitom významněji neliší.

Zjištění, že nepřehlednost nepomáhá, je důležité pro české komunální volby. Ty totiž ve své otevřenosti voličům trochu lžou. Lidé sice mohou přidělovat hlasy kandidátům mimo volenou stranu, či dokonce volit napříč kandidátkami, panašované hlasy se však primárně počítají straně. Pokud se dostane do zastupitelstva, fungují jako preferenční hlasy. Postup kandidátkou je však velmi těžký a prim hraje stranou předem určené pořadí kandidátů. Když totiž zakroužkujete stranu celou — což dělá v komunálních volbách většina voličů —, dáváte preferenční hlasy všem kandidátům.

Ve volbách z roku 2014 se ze 175 zastupitelů magistrátů Prahy, Brna a Ostravy jenom dva dostali na svou pozici díky přeskoku na kandidátce. V roce 2018 jich bylo pět, z toho v Praze žádný. Ve velkých městech se tak komunální volební systém, který vždy vychvaloval Miloš Zeman, blíží těm uzavřeným, které nejméně

vynucují osobní zodpovědnost kandidátů a více podporují korupční prostředí.

Navíc voliče mate a svádí k neefektivnímu rozdělování hlasů. Voliči ve velkých městech obyčejně využijí necelých devadesát procent svých hlasů. Hlasy ztrácejí voliči, kteří volí napříč stranami a nedokážou zakroužkovat v Praze 65 a v Ostravě 55 kandidátů, které díky rozsahu zastupitelstva mohou vybrat. Jenom spočítat takové množství je docela těžké — nehledě na to, že tolik kandidátů ani neznáte. Ve výzkumech Medianu a Kantaru pro Českou televizi přitom v roce 2018 říkalo okolo dvaceti procent Pražanů, Brňanů a Ostravanů, že chce volit napříč kandidátkami. Z toho by vyplývalo, že v průměru dokážou rozdat jen zhruba polovinu kroužků, než kolik je potřeba. Nevyužití hlasy se jim nepočítají. Část populace, která necítí loajalitu k politickým stranám a chce využít specifického hlasování, je tu systematicky znevýhodněna.

A systematicky znevýhodněné mohou být i strany, které se snaží komunální kampaň a politiku postavit na osobnostech. Další pětina lidí totiž hlasuje tak, že volí stranu a k tomu označuje kandidáty. Často si pak vybere zavedenou stranu bez osobností a k tomu řádově jednotky lidí z občanských hnutí a menších partají, které reálně ve městě, kde volič rozděluje okolo šedesáti hlasů, dostanou naprosté minimum. I proto třeba hnutí Praha sobě v roce 2018 zaměřilo část kampaně na urgenci: nevolte kandidáty, ale celou kandidátku.

Problémem komunálních voleb, o kterém píše⁴ politolog Tomáš Lebeda, je to, že se v nich kvůli možnosti nevyužít všechny hlasy dá podvádět. Když v noci z pátku na sobotu vyhodíte z urny hlasy jedné strany, klesne počet hlasů vůči počtu zapsaných voličů. U normálních voleb by to jasně signalizovalo podvod. Tady se to skryje mezi hlasy nevyužitými panašováním. V jednom volební okrsku Prahy II tak byl v roce 2014 takový počet platných hlasů, že by se museli voliči z daných ulic dohodnout, že budou naschvál neefektivně panašovat. Anebo se spíše vyhazovalo...

Ale zpět k většinovému systému. Zcela jasný není ani jeho vliv na stabilitu politického prostředí. Studie spoléhající na čisté

korelace konstatují, že vlády v zemích s většinovým systémem vládnou déle. Při detailnějším rozboru se však ukazuje, že za tímto vztahem stojí řada dalších vlivů. Například studie ve Velké Británii, kde na různých úrovních a v různých regionech fungují rozdílné volební systémy, nepotvrdily, že proporcčnost volebních systémů vede k menší stabilitě vlád. V Itálii, kde byly kvůli krátké životnosti a nestabilitě kabinetů posíleny prvky většinového systému, k příliš pozitivním změnám nedošlo. Ve Spojených státech amerických zase ve většinovém systému vznikají opoziční hnutí uvnitř velkých stran — u republikánů Tea Party a z ní vzešlý trumpismus a u demokratů sekce progresivistů a centristů. Ty se tak často potýkají s podobnou nekonzistencí, politikařením a rozkladem zodpovědnosti jako stranické koalice.

I v české komunální politice lze najít mementa. ODS před rokem 2010 posílila většinovost systému hlasování do pražského magistrátu rozdělením na sedm obvodů. Pro získání křesla v jednom obvodu bylo třeba okolo osmi procent hlasů. Strana zelených a Věci veřejné dostaly celkově v Praze pět až šest procent hlasů a skončily bez zastupitele. Výsledkem bylo, že tři hlavní strany (TOP 09, ODS a ČSSD) mohly vytvořit vládu v jakékoli kombinaci — a vedení města se v situaci vzájemné vydíratelnosti měnilo několikrát za jedno volební období.

I v oslavované Británii většinovost v poslední době nepomáhá. V hlasování o brexitu na jaře roku 2019 v parlamentu neprošla ani jedna z osmi navrhovaných variant. Nejbližší úspěchu mělo opakování referenda, pro něž se vyslovilo 268 poslanců z 650. Strany, které byly většinově pro opakování referenda — tedy labouristé, liberální demokraté a skotská SNP —, mají v parlamentu včetně různých odpadlíků 290 poslanců. Kdyby však místo většinového systému, který ve volbách v roce 2017 pomohl vítězným konzervativcům, byl systém poměrný, měli by okolo 350 hlasů a druhé referendum by zřejmě prosadily. Bylo by to kontroverzní řešení, ale oslavovaný většinový systém zajistil pouze pat. I kvůli němu potom v letošních obecních volbách uspěli radikální brexitaři — tedy extrém, jehož vzniku má většinový systém bránit.

Ukazuje se tedy, že vliv na korupci a stabilitu vlád není tak

samozřejmý, aby hovořil pro ústavní revoluci. České volební systémy patří mezi poměrnými spíše k těm uzavřeným, kde mají voliči menší vliv na personální složení zastupitelstev. Řešení tak leží spíše v jejich větším otevření pomocí dílčích úprav. Zvláště když většinovost jde proti tradicím české politiky a zvyku voličů a v situaci zabetonovanosti a personální slabosti českých stran by možná nevedla k soutěžení uvnitř nich.

V posledních pěti letech hovory o většinovém systému mírně umlkly, protože je přebral Andrej Babiš a lidé si uvědomili, že změny volebního systému neslouží vždy jen dobru. Objevují se však i jiné nápady — konkrétně alternativní systémy typu Janečkova 2+1. V něm dáváte pozitivní hlasy dvěma (někdy i třem) kandidátům a jeden negativní tomu, koho byste za poslance či prezidenta skutečně nechtěli. Systém má preferovat konsenzuální kandidáty. Testování, které jsme pro Demokracii 2.1 dělali na prezidentských volbách, ukazuje, že je to pravda. Konfliktní kandidát jako Miloš Zeman by takřka neměl šanci vyhrát a zřejmě by dominoval Jiří Drahoš. Podobně by dopadlo hlasování v takzvaném australském systému, kde lidé řadí kandidáty podle obliby.

I tyto systémy však mají svá úskalí. Jedním z nich je, že mohou dávat větší váhu hlasu informovanějších voličů. V australském systému vysokoškoláci častěji označovali pořadí více než tři kandidátů, v Demokracii 2.1 využívali více sekundárních a záporných hlasů. To vybízí ke spoustě otázek.

Je posilování hlasu vzdělanějších, mladších a politicky angažovanějších lidí pozitivum systému, nebo diskriminace? Není prohra Miloše Zemana v těchto systémech daná i tím, že jeho voliči systém méně využívají — mají zkrátka rádi prezidenta, moc dalších politiků dobře neznají a nějaké sekundární a záporné hlasy neřeší? U Zemana nám to může připadat jako správná penalizace velmi polarizujícího kandidáta, ale stejně by to mohlo poškodit i konsenzuálnějšího kandidáta, kterého mají starší a méně vzdělaní voliči „pod kůží“ a nechtějí řešit další preference. A zatřetí, nedal by se i tento systém zneužít pomocí šikovné kampaně — například

tak, že rychle vytvoříte kandidáta s přijatelným image, povoláním a obecnými názory a tohoto „zajíce v pytli“ prodáte voličům, kteří ho prohlašují zařazením na druhá a třetí místa, a tak díky své neznámosti nezíská negativní hlasy?

Alternativní volební systémy se podle mne hodí spíše do lokálních hlasování či anket o využití obecních nebo firemních rozpočtů. Tam díky účasti angažovaných voličů a větší blízkosti témat a kandidátů výše zmíněná rizika nehrozí. Výjimkou v rámci českých voleb však mohou být dvoukolové volby do Senátu.

Tyto volby získaly trochu absurdní podobu proto, že ve druhém kole chodí volit patnáct až dvacet pět procent lidí. To zaprvé omezuje legitimitu zvolených senátorů a zadruhé přestává fungovat dvoukolový systém. Jeho účelem je také zvolit konsenzuálního kandidáta, na němž se shodne většina voličů. Při tak malé účasti však spíše preferuje kandidáty angažované menšiny, která je schopna přijít k volbám i podruhé. Většinou jsou to „vzdělanější vrstvy“, ale přes dvoukolový systém vyhrál banskobystričské regionální volby rovněž Marián Kotleba a etabloval fašismus ve slovenské politice. Podobně se uplatnili někteří radikální senátoři ze severu Čech.

Naše testy pro Demokracii 2.1 v říjnu 2018 naznačily, že výrazně lepší by byl australský systém — tedy řazení. Nebo jednodušší doplňkový systém, kde vybíráte alternativy pro případ, že váš kandidát do druhého kola nepostoupí. V drtivé většině případů dopadnou stejně — ale nevyplývá se tolik peněz a senátor má legitimitu danou třiceti pěti až padesáti procenty hlasujících z prvního kola. A navíc zabrání volbě Kotlebů.

Český volební systém v sobě má i další nespravedlnosti, které se musí řešit — například neexistující korespondenční volbu, která zbavuje efektivní možnosti volit okolo dvou set tisíc Čechů v zahraničí i ty, kteří cestují či bydlí mimo trvalé bydliště. Naopak velké změny volebních systémů lze provádět jen s největší opatrností. Mohou se lehce stát účelovým politickým nástrojem.

Spor o volební systém však není jen technikálie. Je příznačný v tom, že se v něm stejně jako v jiných diskusích o složitých

problémech dnešní společnosti objevuje proud, který věří, že existují jednoduchá řešení a my je jen ignorujeme. Ne nadarmo byli v posledních deseti letech největšími obhájci většinového systému příznivci Svobodných a Tomia Okamury, konzervativní část ODS a ANO. Nejde o pragmatismus — řada těchto stran by se při přechodu na většinový systém dost možná rozplynula v širších blocích kompromisnějších postojů. Jde právě o víru v jednoduchá řešení, která jinde vyvěrá v podobě nekončícího snu o trhu bez přívlastků či rázných autoritativních řešení vracejících nám „normální svět“. Vkládání nekritických nadějí do systému typu Demokracie 2.1 je možná liberálně-inženýrskou obdobou jednoduchého řešení.

Realita však snům nakonec není nikdy dost dobrá. Trh může být vždy ještě o chlup svobodnější, autorita autoritativnější, většinovost většinovější, konsenzus konsenzuálnější. Mytické jednoduché řešení všech problémů leží vždy o krok dál, kam příliš opatrný zbytek společnosti nikdy nedojde. Ve stínu těchto snů se přitom skutečná řešení — často složitá, částečná a pomalá — zdají být zbytečná a nelegitimní. Stejně jako bychom se u sociálních reforem neměli vzdát dílčích změn v oblasti bydlení, oddlužení či předškolního vzdělávání v rámci snů o genialitě nepodmíněného příjmu, nemůžeme opomíjet ani dílčí snahy o zkvalitňování demokracie s nejistými vidinami většinového či jiného alternativního systému.

³ Jana Kunicova — Susan Rose-Ackerman: „Electoral Rules as Constraints on Corruption“, *British Journal of Political Science*, 35(4), 2005.

⁴ Jan Martinek: „V komunálních volbách hrozí manipulace s hlasy, upozorňuje politolog“, *Právo*, 20. 9. 2019. Dostupné z <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/v-komunalnich-volbach-hrozi-manipulace-s-hlasy-upozorňuje-politolog-40071660>